

TATIANA PODOLINSKÁ, TOMÁŠ
HRUSTIČ (Eds.):

Čierno-biele svety. Rómovia v ma-
joritnej spoločnosti na Slovensku
Bratislava, Ústav etnológie SAV, VEDA,
2015, 597 s.

Kolektivní monografie *Čierno-biele svety* predstavuje reprezentatívni ukážku súčasného stavu sociálne-vědného poznání situácie Romů na Slovensku. Na téměř 600 stranách nalezneme celkem 17 příspěvků od 21 autorů ze Slovenska i zahraničí, kteří jsou ukotveni v různých disciplínách: sociologii, sociální antropologii a romistických studiích. Tímto rozsahem se nabízí srovnání s knihou *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku* (Vašečka, 2002). Rozdílů je možné vysledovat několik a podle mého názoru výstižně ukazují posuny ve vědeckém diskurzu. Recenzovaná publikace si neklade za cíl vytvářet zdání nějaké úplnosti a souhrnu – právě naopak: pestrost myšlenkového zázemí autorů, způsob jejich výzkumné práce i hloubka fokusu na lokální fenomény jsou velmi různé. Zatímco Vašečkova publikace i svým názvem odkazuje na představu jedné vědecké pravdy, kterou si klade za cíl odkrývat, *Čierno-biele svety* na tuto jednodušou pravdu explicitně a záměrně rezignují. To ovšem nemá být nevýhoda, naopak: autorům byla ponechána svoboda ukázat to, na čem v poslední době pracují. To neznamená, že by publikace byla jen nahromaděním textů bez vzájemné souvislosti. Naopak – na knize je vidět poctivě odvedená editorská práce, která si kladla za cíl dosažení určité jednoty v různosti. Tím jed-

notickým prvkom byla snaha o hledání nových rámců, které by umožnily vyjít z určité slepé uličky, do které se konceptualizace romské etnicity dostala v první dekádě 21. století, kdy v českém prostředí vrcholil spor o chápání romské etnické identity a kultury (Šotola, 2018) a diskuze na téma příčin a povahy sociálního vyloučení. V každém případě je znatelné, že na rozdíl od zmiňované publikace z roku 2002 vykazuje publikace editorů T. Podolinské a T. Hrustiče mnohem výraznější ukotvení v současném globálním sociálně-vědním diskurzu, což je zjištění příjemné. Oba editoři v úvodu taktéž jasně deklarují, že jejich výsostným záměrem bylo sestavit aktuální publikaci, která by ukázala pluralitu konceptů i metodologií, kterými je možné téma „Romové“ v rámci společnosti zpracovat.

Jednotlivé texty jsou uspořádány do tří celků na základě blízkosti jednotlivých témat. K rozdělení je třeba říci, že ne vždy je úplně intuitivní: první okruh s názvem *Čierno-biele politiky* s podtitulem *Diskurzy, postoje a možnosti participácie* se věnuje diskursům jak veřejným, tak vědeckým. Je pochopitelné, že hranice mezi nimi není nijak ostrá, nicméně není zřejmé, proč třetí okruh s názvem *Ako o sebe hovoríme* (*Jazykové a sociálne obrazy Róma ako nástroje na udržiavanie sveta „čiernych“ a sveta „bielych“*) je prezentován samostatně, když se v několika příspěvcích věnuje historickému vývoji diskursivního uchopování romské jinnosti. Je tedy otázkou, do jaké míry by jiné řazení knihy ovlivnilo výsledný dojem ze čtení a zda by vyvstala nějaká odlišná perspektiva (např. s větším zvýrazněním chronologie nebo úrovně přiblížení se ke

konkrétnímu). Na druhou stranu, lze předpokládat, že velký rozsah knihy povede spíše k selektivnímu čtení na základě zájmu čtenáře.

První okruh zahrnuje čtyři odlišně zaměřené, nicméně do velké míry inovativní příspěvky. Text M. Hrabovského s názvem *Anticiganismus ako bariéra k inklúzii Rómov* otevírá (celkem logicky) publikaci s jasným záměrem: ukázat, že výrazným komponentem tzv. „romské problematiky“ je otevřený i latentní, ale společensky de facto tolerovaný anticiganismus. Hlavní teze textu je, že pokud bude ve společnosti běžně rozšířené chápání Romů „ako méněcenného biologického druhu“ tak jakákoli snaha o „povíhnutie“ Romů nebude úspěšná (s. 43). Hrabovský správně poukazuje, že anticiganismus je vytvářený na rasovém (a nikoli jen etnickém) základě a že se nejedná pouze o otázku předsudečných postojů, ale hlavně o sociální jednání, která vychází ze somatizace určité sociální situovanosti. Zde mi jako čtenáři přijde škoda, že uvedené perspektiva (v antropologii šířeji označovaná jako *embodiment*), kterou tak postrádám v dosavadních výzkumech, zůstává výrazněji patrná pouze v tomto příspěvku a dále v knize rozpracována není. E. Marushiakova a V. Popov vnášejí do knihy kritický pohled, když se optikou orientalismu dívají na dosavadní vědecký diskurs o Romech ve střední a východní Evropě. A nejen to, přicházejí s jasným návrhem jako východiskem z této neutěšené situace: tvrdí, že Romové by měli být zároveň chápáni v rámci paradigmatu exotizace (jako specifická komunita) a zároveň paradigmatu marginalizace (jako specifická skupina společnosti definovaná sociálním vyloučením). Článek *Morálne základy sporu o sociálnu spravodlivosť na Slovensku* (A. Findor, Z. Maďarová a A. Ostertágová) přináší výsledky zajímavého výzkumu založeného na teorii morálních základů, přičemž tato aplikace dokumentuje rozdíl mezi politicko-hodnotovým zaměřením „většinové populace“ a pracovníků pomáhajících profesí, což představuje výchozí bod pro jakékoli politické i lidsko-právní uchopení romské emancipace ve veřejném prostoru

Slovenska. První část knihy uzavírá příspěvek T. Hrustiče zaměřený na reflexi podob participace Romů ve veřejných politikách po roce 1990, kde se zaměřuje zvláště na bariéry etablování jak na etnickém základě postavených politických stran, tak včlenění romských kandidátů do politických struktur majoritních; zároveň konstatuje rostoucí roli reprezentace Romů v politice lokální.

Druhý okruh knihy s názvem *Kde a ako žijeme s podtitulem Socioekonomické obrazy dvoch rôznych svetov* je zaměřený na rozkrývání dynamiky interetnických vztahů v různých oblastech fungování společnosti – od ekonomiky a infrastruktury přes zdravotnictví po prostorovou exkluzi. Analýzy jsou zároveň realizovány na různých úrovních – od mikrosond do dílčích lokalit přes generalizování závěrů z jedné lokality na základě dlouhodobé komparace po studie ukotvené ve výsledcích na celoslovenské úrovni. Čtenář tak při čtení jednotlivých studií získává obraz o potenciálu rozličných přístupů pro chápání komplexnosti role etnicity v současné slovenské společnosti. E. Mazárová tak na příkladu města Gelnice ukazuje, že prostorové vyloučení Romů není nějaký neutrální mechanismus, ale že souvisí s vnímáním veřejného prostoru dominantní částí populace. Ta reaguje podrážděně na přítomnost Romů právě v případě reprezentativních částí městského centra – a to jak chováním, tak vytvářením prostorových bariér. Případová studie J. Grilla je naopak z venkovského prostředí a ukazuje v literatuře zatím velmi málo komentovaný příklad dynamiky interetnických vztahů v souvislosti s lokální ekonomickou situací a sociální mobilitou Romů na základě migrace, která má své kořeny jakožto strategie překračování úzkých limitů lokálního prostředí už za socialismu. Ekonomický a i tzv. kosmopolitní kapitál Romů přináší zpochybnění hierarchií založených na dlouhotrvajících mocenských asymetriích a vede k rostoucímu pocitu nejistoty a ohrožení na straně „bílých“. Obsáhlý text A. Beláka přináší reprezentativní shrnutí jeho dlouhodobého výzkumu na téma veřejných politik zdraví a specifík vlastního vnímání Romů žijících v segrego-

vaném prostředí. Dekonstruuje sítě aktérů zodpovědných za veřejné politiky a diskurz obsažený v dokumentech a konstatuje, že selhávání cílů vyrovnávání zdravotního stavu romské populace souvisí se skrytým asimilacionistickým nastavením politik a s mizivou participací lidí, na které mají být opatření cílená. Komplexní analýzou postojů k vlastnímu zdraví na základě vlastního dlouhodobého terénního výzkumu tvrdí, že pro Romy je koncept dobrého života nadřazen nad péči o vlastní zdraví. Tomáš Hrustič ve svém příspěvku odhaluje emický pohled na fenomén úžery v osadě, a ukazuje, že tento problematický jev je vnímán místními aktéry jako jediné reálné východisko v situaci naprosté bídy; pro úžerníky samotné je zase jednou z mála výhodných možností sociálního vzestupu. Analýzu lokálních mocenských polí a důsledků výrazných asymetrií pro podobu základní infrastruktury v podobě dostupnosti pitné vody v romských lokalitách přináší text D. Škobly a R. Filčáka. Nejvyšší úroveň makropohledu zastupuje příspěvek A. Mušinky a K. Matlovičové, kteří komentují vybrané metodologické aspekty a výsledky z celostátního sběru etnických dat (Atlas).

Třetí okruh knihy věnovaný jazyku a jazykovým obrazům se dá rozdělit na dva větší celky. Prvním jsou tři příspěvky zástupců české romistiky, kteří rozebírají dynamiku autoetnonym v různých kontextech (J. Červenka), podobu jazykové plurality u jedné olašské východoslovenské komunity (M. Hajská) a specifickou podobu autonomní jazykové socializace ve slovenštině u dětí v segregované osadě (P. Kubaník). Druhá skupina textů od autorů E. Krekovičové, Z. Panczové a A. B. Manna se věnuje problematice stereotypů v podobě publikovaných či na internetu přítomných karikatur a vtípů. Ze všech tří příspěvků vyplývá, že po roce 1989 se výrazně proměnila podoba původně spíše komické figury Roma směrem k nepříteli společnosti. Osobně mě též zaujal historický exkurz, podle kterého do druhé světové války byl hlavním veřejným nepřítelem slovenské společnosti postava žida, a to nikoli jen na základě spojení s ekonomickým

vykořisťováním Slováků, ale i například s odkazem na nižší úroveň hygieny; téma (ne)čistoty je univerzálním způsobem jak dehonestovat skupinu lidí chápaných v opozici ke kolektivnímu „my“. Tento okruh i celou knihu uzavírá příspěvek T. Podolinské, která se věnuje diskurzivnímu emickému přerámování konceptu romství v rámci pastoračního diskurzu letničních církví. Tvrdí, že na základě vyprázdnění původního obsahu se konvertitovi otevírá možnost oprotit se od stigmatizujícího skupinového „cigánského příběhu“.

Tatiana Podolinská klade na závěr programového úvodu důraz na to, že cílem knihy je podnítit další diskuzi s tím, že musíme více zkoumat „emické, vnútorné pohľady všetkých zúčastnených strán pomyselného dialógu v ich konkrétnych podobách a lokálnych podmienkach“ (s. 34). Přes důraz daný kurzivou na ony „všechny strany dialogu“ ovšem tento záměr u knihy naplněn dílčím způsobem – zkoumání „romského úhlu pohledu“ zůstává nadále dominantní. Pohled ne-Romů je analyzován spíše na úrovni diskurzu, naproti tomu ne-romské aktérství (agency) je konceptualizováno a zkoumáno mnohem méně. Tuto asymetrii považují za

velmi vypovídající, a to právě v souvislosti s důrazem autory příspěvků kladeným na emický pohled. Samo rozlišení na emickou a etickou perspektivu chápe editorka jako významné, protože „etická analytická rovina výzkumu je často ‘kontaminovaná’ len domnělo neutrálnými obsahy z emické roviny majoritnej skupiny“ (s. 35). Nicméně kritika etické (ve smyslu *etic*, nikoli *ethic*) roviny výzkumů zůstává pouze na půl cesty, protože řešení nespočívá v nadřazení emického pohledu jako toho více pravdivého. Emic a *etic* nejsou protiklady, ale dvě perspektivy, které bez sebe nemohou v sociálně-vědné praxi fungovat a jedna potřebuje druhou. Přes povtovou snahu po využití různých konceptů ze strany autorů textů považují právě jednostrannou preferenci vnitřního přístupu jako příležitost pro další rozvoj výzkumů a diskuze na téma etnicity.

Pokusím se tuto námitku rozvést a vysvětlit. Rozumím snaze výzkumníků poukázat na potřebu pochopit onen „majoritou“ paušálně odsuzovaný „romský (mikro)svět“ a přinést relevantní informace o něm. Nicméně nezamýšleným důsledkem této snahy může být reprodukce nebo prohlubování představ o odlišném světě/hodnotách/kultuře Romů žijících v rámci „majoritní společnosti“. Pro pochopení odlišnosti životní zkušenosti a trajektorií Romů v různých lokalitách nestačí přinést emický, tj. aktérský pohled; je nutné jej důkladně analyzovat a interpretovat v rámci širšího sociálního kontextu, který má výrazně mocenské a ekonomické aspekty, které není možné opomenout v jakýchkoli, i zdánlivě nesouvisejících tématech (např. náboženství). Jak píše antropoložka Allaine Cerwonka ve své kritické eseji o výzkumu identity a zkušenosti, mnoho výzkumníků si klade za cíl „giving voice members of the community“ (Cerwonka, 2011: 61). Ovšem v rámci poststrukturalistické teorie identity nestojí subjekt v jasné distinkci od mocenských struktur, které ho produkují. Zkoumaná zkušenost aktérů tedy nemůže být jakýmsi hotovým stanoviskem (*standpoint*), které předkládáme k poznání, ale musíme se dále ptát, jaké faktory tuto zkušenost konstituují a utvářejí po-

zicionalitu aktérů. Zkušenost není podle Cerwonka „okno do sociální reality“, ale pouze jedna část komplexní sociální lokace. Cílem výzkumu tedy nemůže být pouze přinášet svědectví o hodnotném vnitřním světě marginalizovaných aktérů, ale naopak ukázat, jaké sociální mechanismy, jakým způsobem vedou k jejich útlaku.

Andrej Belák ve své propracované studii provádí komplexním systémem postojů stratifikované romské komunity ke svému fyzickému zdraví a vysvětluje, proč je jeho místní konceptualizace v rozporu s dominantními reprezentacemi. Odkazuje přitom na emické koncepty *gizdy* (hrdosti) a představ o dobrém romském životě. Místní romské společenství je líčeno jako skupina lidí, která do jisté míry vědomě a ze své vlastní vůle nemůže nebo nechce dostát nárokům okolní společnosti. Obávám se ovšem, že zde dochází k absolutizaci aktérské perspektivy. Neříkám tím, že by uvedené výsledky byly v rozporu s terénní zkušeností výzkumníka-autora studie: naopak, důvěřuji jim a jsou pro mě osobně obohacující, protože já se s podobnými konceptualizacemi ve svých výzkumných romských lokalitách na Spiši nesetkávám. Problémem ovšem je, že přebírání aktérské perspektivy bez důkladné analýzy kontextu – tedy faktorů, které formují pozicionalitu aktérů – může vést k riskantnímu pohybu na hraně možného zneužití nepoučeným čtenářem (to se týká hlavně líčení aspektů dobrého romského života). Pokud bychom např. realizovali výzkum u lidí bez domova, dokážu si představit, jaké odpovědi získáme na otázky zaměřené na subjektivní vnímání kvality života, např. včetně formulací, chápající život na ulici jako ukázkou svobody a nezávislosti. Nicméně – pro pochopení fenoménu bezdomovectví nemůžeme zůstat jen u aktérských reprezentací, ale neobejdeme se bez pochopení mechanismů, které vedou k ostrakizaci tisíců osob.

Důraz na pochopení povahy romství je v textu A. Beláka v ostrém kontrastu vůči určité bagatelizaci diskriminačních praktik, kterým jsou Romové ve sféře zdravotnictví podrobeni – podobě jako v dalších mnoha

aspektech života. Věřím tvrzení, že jeho informátoři samotný fakt rasismu spíše zlehčovali a připisovali vyhrocené projevy spíše izolovaným jednotlivcům – ale není toto spíše známka adaptace na dlouhodobou přítomnost dvojíých standardů, na základě kterých jsou Romové posuzováni jako osoby druhého řádu? Před nedávnem jsem byl se svou romskou informátorkou a jejím dítětem na pohotovosti a v čekárně se mi svěřila se svou zkušeností, že romské děti jsou lékaři prohlédnuty mnohem rychleji a že ne-romským pacientům je věnována mnohem větší pozornost. Ano, jedná se také o emický pohled, ale mě osobně podobné zkušenosti a výpovědi vedou k nutnosti více zaměřit svůj výzkumný pohled nikoli na ty, kteří jsou marginalizováni, ale na mechanismy a tlaky, které dlouhodobě formují jejich habitus způsobem, usnadňující adaptaci v životních podmínkách, ve kterých si své fungování běžný člen „majority“ představit nedokáže. Problémem tedy není „vůle či ne vůle Romů být či nebýt integrovaný“ (s. 35), ale naopak mnohovrstevné podoby segregace, útlaku a vykořisťování, kterým čelí ze strany ne-Romů či jiných Romů, kteří získali výhodnější pozici v jinak výrazně asymetrické etnické hierarchii.

V této souvislosti bych chtěl na závěr vyslovit i názor na grafické řešení výsledné podoby knihy. Je velmi propracované, atraktivní a svou kvalitou výrazně překračující běžný standard vědeckých prací. Volba editorů po spolupráci s umělcem se ukázala jako velmi dobrá. Zároveň ovšem musím zmínit určitou ambivalenci mých pocitů v souvislosti s diskuzí výše: ačkoli editoři sami ospravedlňují volbu dvou grafických protipólů černé a bílé jako určitou záměrnou provokaci, tuto svou volbu nějak hlouběji nerozvádí a zůstává tak na čtenáři, aby si její význam domýšlel v průběhu seznamování s obsahem knihy. A tak se nabízí následující otázky: ony „dva vnútorne podobne konštruované koncepty dvoch rôznych svetov“ jsou konceptualizace běžně přítomné ve společnosti, nebo vědecké? To je totiž důležité s ohledem na poselství knihy – pokud je černobílé rozdělení příliš schematické a vědec by ho měl rozrušovat a problemati-

zovat, proč jej posilovat zvoleným designem knihy? Rozumím důrazu kladenému na potřebu zodpovědného poznání specifík romského prostředí, které může evokovat představu určitého světa *sui generis*, ale nemáme zapomínat na to, že tato specifická je produktem asymetrického vztahu a měli bychom se tedy dívat mnohem více a podrobněji na ony vztahy a nitky, které vlastně oba „světy“ propojují a utvářejí. Měli bychom stále zpochybňovat zavedenou představu o izolovanosti Romů – a s ohledem na podtitul knihy je možné říci, že Romové nežijí v „majoritní společnosti“, protože to evokuje představu, že majorita vytváří svou vlastní společnost: ale všichni lidé žijící na Slovensku utvářejí jednu společnost, nicméně její členové se výrazně liší v možnostech utvářet její podobu. A právě tento společenský kontext omezených možností Romů by se měl stát hlavním námětem dalších výzkumů. Na závěr je třeba říci, že recenzovaná kniha představuje pro slovenské prostředí významný krok na cestě tímto směrem. Posun je totiž zvláště patrný, pokud se vrátíme ke srovnání s Vašečkovou kolektivní monografií z roku 2002: v ní byl ještě velký důraz kladen na témata historických kořenů Romů, romské identity a kultury, tedy optiky fokusující výhradně na jednu stranu etnického vztahu. Naproti tomu recenzovaná publikace deklaratorně i v rámci jednotlivých studií mluví o obou stranách relace, bez které nejsme schopni analyzovat jakákoli data z terénních sond i kvantitativních šetření. Proto si myslím, že k textům knihy se budeme v následující době vracet a toto kolektivní dílo je povinnou četbou pro každého, kdo se chce seriózně věnovat tématu etnicity ve slovenském kontextu.

LITERATURA

Cerwonka, A. (2011). What to make of identity and experience in twenty-first century feminist research. In: R. Buikema, G. Griffin, N. Lykke (Eds.), *Theories and methodologies in post-graduate feminist research: researching differently*. London: Routledge.

Šotola, J. (2018). Cikáni a Romové: Transformace objektu v postsocialistické společnosti. *Národopisná revue*, 28(3), (v tisku).
Vašečka, M. (Ed.) (2002). *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

JAROSLAV ŠOTOLA,
Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie FF UP v Olomouci

**JIŘÍ WOITSCH, ADÉLA JŮNOVÁ
MACKOVÁ A KOLEKTÍV:**
Etnologie v zúženém prostoru
Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha 2016, 498 s.

Od roku 2015 rieši Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. (ďalej EÚ AV ČR) v spolupráci s Masarykovým ústavom a Archívom AV ČR, v. v. i. a Ústavom pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. výskumný projekt so zameraním na dejiny etnológie v Česku a Československu v rokoch 1945–1989.¹ Zostavovatelia, inšpirujúc sa v titule publikáciou Václava Černého (1994), vybrali vskutku vhodný názov monografie, ktorý metaforicky, ale aj doslovne charakterizuje limity vednej disciplíny v druhej polovici 20. storočia v krajine s totalitným režimom. S potešením a zvedavosťou som sa začítala do objemnej kolektívnej monografie deviatich členov riešiteľského kolektívu², do ktorej zostavovatelia zaradili aj príspevky ďalších českých a zahraničných bádateľov, takže publikácia prináša spolu 24 kapitol. Témy väčšiny príspevkov som poznala už pred ich publikovaním, pretože som sa zúčastnila medzinárodnej konferencie *Mezi státním plánem a badatelskou svobodou. Etnologie ve střední Evropě v letech*

1945–1989, organizovanej riešiteľským kolektívom v Prahe v marci 2016 (Kadlecová, 2016), kde príspevky – pochopiteľne, v kratšej verzii – odzneli.³

Publikáciu otvára obsiahly *Úvod* J. Woitscha. Oceňujem, že okrem očakávaného popisu štruktúry a obsahu knihy prináša aj výskumné otázky projektu a úvahy o metodologických prístupoch vo výskume dejín vedy. Zostavovatelia zoskupili kapitoly do šiestich celkov, ktoré tvoria všeobecné tematické okruhy nazvané: 1. *Kontexty*, 2. *Výuka etnologie v českých zemích*, 3. *Plánování vědy versus osobní kreativita*, 4. *Národní a mezinárodní projekty a kontakty*, 5. *Instituce* a 6. *Osobnosti*. V *Úvode* sa výber autorov publikácie bližšie nevysvetľuje, čo je na škodu veci. Dalo by sa tak ľahšie porozumieť tomu, prečo sú niektoré tematické celky viac a iné menej obsadené kapitolami, prečo v niektorých nachádzame príspevky iba od českých a slovenských autorov a v iných celkoch aj zo Slovinska alebo Estónska? A tiež prečo sú posledné dve časti – 5. Inštitúcie a 6. Osobnosti síce pestré, avšak nereprezentatívne zastúpené, čo konštatujú aj sami zostavovatelia (s. 12). Napriek týmto pripomienkam súhlasím s J. Woitschom, že publikácia poskytuje viacero príspevkov, ktoré riešia zásadné otázky dejín vedy a že prináša naozaj bohatý súbor empirických dát.

Autorove úvahy v *Úvode* vychádzajú z troch otázok a publikáciu koncepcne rámcujú. 1. Je výskum dejín vlastnej disciplíny v stanovenom období 1945–1989 relevantný? 2. Ako skúmať dejiny etnológie z hľadiska heuristiky i interpetácie? 3. Ako periodizovať obdobie „zúženého priestoru“ a ako ho kontextualizovať vzhľadom na premeny kultúry, spoločnosti a každodenného života v Československu v období komunistického

1 Bližšie o projekte pozri na <https://www.rvvi.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&=0&h=GA15-03754S>, otvorené 20. 8. 2018.

2 Podľa zdroja z webovej stránky EÚ AV ČR zloženie riešiteľského kolektívu je: z EÚ AV ČR Karel Altman, František Bahenský, Lydia Petráňová, Jiří Woitsch; Masarykův ústav a Archív AV ČR, v. v. i.: Marie Bahenská, Adéla Jůnová Macková; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Jiří Hlaváček, Doubravka Olšáková pozri na http://eu.avcr.cz/Projekty/Mezi_statnim_planem.html, otvorené 20. 8. 2018. V publikácii sa ešte uvádza kapitola Milana Ducháčka ako výstup z projektu. Autor má dvojité inštitucionálne afiliácie: Lauderovy školy při Židovské obci v Praze/ EÚ AV ČR, v. v. i. porovnaj s. 37, 496.

3 Táto skutočnosť sa v knihe nespomína.

režimu? Odpoveď na prvú otázku je kladná a podporená viacerými argumentmi. V súlade s autorom považujem za najdôležitejšie zdôvodnenie, že poznanie dejín disciplíny umožňuje spravidla lepšie pochopiť súčasný stav bádania, jeho úspechy i rezervy, čo konštatovali opakovane už viacerí bádatelia dejín vedy (Maienschein, Smith, 2008). V odpovedi na druhú otázku J. Woitsch vidí potrebu skúmať československú etnológiu s ohľadom na zmeny v odbore v Európe, brať do úvahy mnohovrstvenosť etnologického výskumu v Československu – celý vejár aktivít medzi štátnym plánom na jednej strane a „nikami“ slobodného bádania na druhej strane. Autor podčiarkuje potrebu teoretického prístupu k výskumu dejín, pričom konkrétne spomína najmä konceptuálne chápanie vedy a poznania ako moci (Foucault, 2002) a vedeckej činnosti ako špecifického sociálneho poľa (Latour, 2007). Z hľadiska získavania dát upozorňuje na množstvo primárnych i sekundárnych prameňov a nutnosť zapojiť i orálne-historický prístup. Čo sa týka tretej otázky, oceňujem rámcovú periodizáciu, ktorú navrhol J. Woitsch pre roky 1945–1989, pretože sleduje vnútorný vývoj odboru, ale berie do úvahy i zmeny v ostatných sociálnych a humanitných vedách a premeny v spoločnosti. Úvod J. Woitscha je veľmi dobrým východiskom pre ďalšie rozpracovanie výskumov dejín etnológie v Československu.

Kapitoly otvára obsahly text Milana Ducháčka, zaradený pod hlavičku I. *Kontexty*. Autor ho nazval *Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografie před rokem 1945*, výborne sumarizuje základné problémy doterajšej diskusie a zároveň formuluje kľúčové otázky ďalšieho výskumu dejín etnológie. Prvá téza znie: *Absence teorie a metody?* M. Ducháček uvažuje o oprávnenosti názoru, že národopis pred rokom 1945 sa vyznačoval nedostatočným využívaním teoretických prác. Autor sa domnieva, že ide o paušálne a nepresné hodnotenie. Vyzdvihujem hlbokú znalosť prameňov, ktorá umožňuje M. Ducháčkovi podporiť svoje argumenty vecnými poznatkami a ukázať ďaleko bohatší obraz pokusov o inšpirácie v rôznych prí-

doch vtedajšieho medzinárodného teoretického a metodologického smerovania. Tézy 2 až 10 pomenúvajú deväť ústredných problémov, ktoré pomôžu pochopiť rozvoj odboru do roku 1945. Vyberám iba jeden príklad – 9. *Proměna oboru za protektorátu a Slovenského štátu* a uvádzam ho zámerne, pretože sa týka veľkého manka vo výskume dejín národopisu aj na Slovensku. O vedeckej činnosti etnografov a folkloristov v období druhej svetovej vojny a Slovenského štátu máme vskutku iba útržkovité vedomosti. Archívne a ďalšie pramene ešte čakajú na naše sústredené výskumy.

Tematický celok II. *Výuka etnologie v českých zemích* prináša tri kapitoly. Lydia Petrářnová sa podrobne a s dobrou znalosťou pramenného materiálu zaoberá pôsobením Karla Chotka ako pedagóga v Prahe od roku 1929 a zvlášť po roku 1945, keď sa podľa autorky tvorila „Chotkova pražská škola“ (s. 81). Táto však narazila po roku 1948 na svojich ideologických odporcov. L. Petrářnová presvedčivo ukázala vplyv pedagogického pôsobenia K. Chotka na generáciu poslucháčov, ktorí študovali v Prahe na konci 40. a začiatkom 50. rokov 20. storočia a na ich

ďalšiu odbornú profiláciu.⁴ Karel Altman vo svojej obsiahlej kapitole zhŕňa početné štúdie o vedeckej a pedagogickej činnosti Antonína Václavíka na Masarykovej univerzite v Brne. Doterajšie zistenia dopĺňa o nové poznatky z archívnych výskumov. Sústreďuje sa predovšetkým na osudy A. Václavíka po roku 1945, pričom rieši otázku, do akej miery možno uvažovať o Václavíkovej resp. moravskej škole v etnológii. Príspevok Jiřího Hlaváčka prináša hodnotné údaje o štúdiu národopisu v rokoch 1945–1989 v Prahe a Brne získané prostredníctvom rozhovorov s bývalými študentmi odboru. Vyhodnotené empirické dáta sa vyjadrujú o dôvodoch výberu národopisu ako študijného odboru, charakteristike štúdia a špeciálne o terénnych výskumoch počas štúdia. Ide o prvú sondu do materiálu ešte prebiehajúcich orálnohistorických výskumov. Časť III. *Plánovanie vedy versus osobná kreativita* začína prehľadovou kapitolou Doubravky Olšákovvej o štátnom plánovaní národopisného výskumu a jeho vzťahu k (politickej) moci. Je to koncepčne a metodologicky jasne formulovaný text, prinášajúci kvalitný empirický materiál. Rozvoj národopisu je pritom presvedčivo interpretovaný v kontexte celkovej vednej koncepcie KSČ po r. 1948. Kapitola Františka Bahenského sa zameriava na otázku, ako a v čom sa prejavoval vplyv sovietskeho národopisu na národopis v Československu v rokoch 1945–1989. Autor výklad začína popisom teoreticko-metodologických východísk sovietskej školy. Oceňujem úsilie autora popasovať sa s tak neľahkou otázkou, no obávam sa, že výklad nie je vždy jasný. Napríklad, čo F. Bahenský konkrétne myslí pod sovietskou národopisnou školou v tom-ktorom období? Tvrdenie, že ju možno pokladať „pri troške zjednodušení“ za evolucionistickú po celé obdobie je existencia, by malo byť podporené argumentmi, povedzme príkladmi bádateľov a ich prác, ktoré však v tejto časti textu chýbajú (s. 148–150). Oproti tomu je výklad vplyvu soviet-

ských etnografov na výskumné projekty v ÚEF ČSAV jasne a presvedčivo vyložený. Kapitola Věry Frolcovej je výborným zhodnotením etnografických a interdisciplinárnych výskumov, ktoré sa konali v 70. rokoch 20. storočia a zamerali sa na premeny dediny pod vplyvom modernizačných procesov. Upozorňujem tiež na to, ako autorka zasadila tento výskumný smer v Československu do celkového vývoja etnológie v Európe. Alexandra Navrátilová v záverečnom príspevku III. časti uviedla niekoľko poznámok k možnostiam štúdia plánovanej i neplánovanej vedeckej činnosti, k bádateľskej slobode verus direktívnemu spôsobu riadenia vedy. Zamerala sa tiež na vedeckú prácu Karla Fojtíka.

Časť IV. *Národná a medzinárodná projekty a kontakty* začína rozsiahlou kapitolou Jiřího Woitscha o etnokartografii v Európe a v Československu v 20. storočí. Autor vychádza z predpokladu, že etnokartografia v Československu, hoci mala svoj vnútorný vývoj a konkrétny sociálny kontext (ideologické obmedzenia po r. 1948, plánovanie a pod.), zároveň sa výrazne napájala na medzinárodné bádanie a reagovala naň. Kapitola obsahuje veľmi kvalitné spracovanie dejín vývoja etnokartografie v Európe od 19. storočia po súčasnosť. Jadro tvorí rozvoj po druhej svetovej vojne, kde Woitsch úspešne rozobral etnokartografické projekty v Československu a medzinárodnú spoluprácu. Zároveň podrobne sledoval metodologické, koncepčné i sociálne a politicky viazané rozdiely v riešení etnokartografických projektov v rámci jednej republiky – v Česku a na Slovensku. Obsiahly záver kapitoly prináša päť zhrnutí výskumných výsledkov, ktoré tvoria dobre formulované východiská pre ďalšie bádanie. Nasledujúca kapitola Petra Janečka sa venuje dejinám českej slovesnej folkloristiky v rokoch 1945–1989. Autor nadväzuje na prácu Marty Šrámkovej o dejinách folkloristiky (Šrámková, 2008), no sústredil sa na medzinárodné väzby českých bádate-

4 Môžem doplniť, že obdiv k prednáškam K. Chotka vyjadřila v spomienkach i jeho slovenská poslucháčka na FFUK v Prahe Božena Barabášová-Filová (spomínaná v kapitole), ktorá si pod jeho vplyvom vybrala národopis ako hlavný predmet štúdia (Kiliánová, 2017: 12–13).

lov a ich aktivitu v európskych projektoch. Zároveň ukázal metodologickú otvorenosť na tomto poli aj v období po roku 1948, schopnosť inšpirovať sa a aplikovať nové teoretické prístupy. Ako konštatoval už J. Woitsch v *Úvode* (s. 21–23), práve takéto štúdie spochybňujú vyjadrenia o teoretickej sterilite českej (a slovenskej) etnológie v 20. storočí, ktoré sa objavili vo viacerých hodnoteniach po roku 1989. Blanka Soukupová vo svojej kapitole sledovala, ako ustúpila téma robotníctvo v etnologických i sociálno-historických výskumoch v Česku po roku 1989. Uvažovala o príčinách tohto stavu, napríklad: ako vymiznutie súvisí s jej ideologickým „biľagom“. Zdôvodnila potrebu pokračovať vo výskume robotníctva a vhodne poukázala na situáciu v Poľsku alebo Nemecku, kde sa téma naďalej teší zaslúženej pozornosti. Príspevok Hany Dvořákovéj prináša archívne dokumenty o spolupráci nemeckého bádateľa Alfréda Karaska, pôvodom z Brna, s českými etnológmi v rokoch 1963–1969, čím odkrýva dosiaľ málo známu kapitolu dejín etnológie. Článok Magdalény Paríkovéj sa venuje vzniku a fungovaniu dvoch významných medzinárodných projektov na Slovensku, ktoré vznikli z iniciatívy Jána Podoláka. Bolo to Seminarium ethnologicum, čiže medzinárodné terénne výskumy študentov na Slovensku pod vedením československých i zahraničných odborníkov a vznik nového časopisu *Ethnologia Slavica*. Autorkin výklad dopĺňajú citáty z rozhovoru s J. Podolákom, ktorý M. Paríková uskutočnila pri príležitosti jeho 90. narodenín (Paríková, 2016). Príspevok Mojce Ramšak sa venuje výsledkom veľkých, základných projektov v slovinskej etnológii po roku 1945. Autorka venuje špeciálnu pozornosť etnologickému atlasu Juhoslávie a Slovinska. Kaisa Kulasalú priniesla do kolektívnej monografie poznatky o dejinách folkloristiky z Estónska, zvlášť v období, keď bola krajina súčasťou Sovietskeho zväzu.

Časť V. *Institute* začína kapitolou Markéty Křížovej o založení Strediska iberó-amerických štúdií na Katedre etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe. Táto časť obsahuje cenné

informácie o fungovaní strediska, o výskumných témach, bádateľoch i o možnostiach a limitoch bádania vzhľadom na „zúžený priestor“. Adéla Jůnová Macková priniesla hutný popis celého priebehu založenia Ústavu pro etnografiu a folkloristiku ČSAV, ktorý vznikol 1. 1. 1954. Kapitola sa opiera o podrobné štúdium archívnych prameňov zachovaných v Archíve AV ČR. Príspevok Zdeňka R. Nešpora poskytuje poznatky o zaujímavom počíne zo 60. rokov 20. storočia: o založení Sekcie integrálnej antropológie v rámci Československej sociologickej spoločnosti. Autor ukázal činnosť, osobnosti a význam sekcie od jej počiatkov až po zánik a zhodnotil význam iniciatívy pre ďalší vývoj sociológie i etnológie. Príspevok k regionálnym dejinám prináša článok Lukáša F. Peluška o pokusoch Ladislava Rutteho v 30. a 40. rokoch 20. storočia založiť Bartošovo národopisné múzeum v prírode a zmarenie projektu najmä z dôvodu zmeny politickej situácie po roku 1948.

Posledná časť kolektívnej monografie VI. *Osobnosti* začína kapitolou Andrey Zubáčovej o pracovných i osobných osudoch významnej folkloristiky Dagmar Rychnovéj-Klímovéj, ktorej profesijná kariéra bola dlhodobo spojená s akademickým pracoviskom v Prahe. Autorka na základe prameňov z Osobného archívneho fondu D. Klímovéj, ktorý je uložený na brnianskom pracovisku Etnologického ústavu AV ČR v. v. i., vytvorila živý portrét bádateľky. Jana Pospíšilová sa vo svojom príspevku venovala osudom Evy Kilianovéj, ktorá pracovala v Ústave pro etnografiu a folkloristiku ČSAV v odbočke Brno v rokoch 1955–1970 ako knihovníčka a pisárka. E. Kilianová sa z vlastnej iniciatívy začala venovať úprave folklórnych textov a v 60. – 80. rokoch 20. storočia vydala niekoľko zbierok ľudovej prózy pre deti. Článok prináša údaje o bádateľke „na okraji“ a zároveň nové informácie o brnianskom pracovisku. Katarína Očková sledovala vo svojej stati zástoj Juraja Langeru v projektoch na vytvorenie, realizáciu a obnovu múzeí v prírode na Slovensku. Text prináša tiež množstvo informácií o odbornej činnosti tohto významného etnografa a odborníka na ľudovú

architektúru pôsobiaceho na Slovensku i na Morave. Knihu uzatvára príspevok Margity Jágerovej o etnografovi Jánovi Olejníkovi, ktorý pracoval vo Výskumnej stanici a múzeu TANAP-u v Poprade. Autorka sa zámernie sústredila na činnosť etnografa mimo centrálnych inštitúcií, aby doplnila dejiny disciplíny o málo známe bádateľské aktivity v regiónoch.

Recenzovaná kniha je editorsky starostlivo spracovaná, obsahuje anglické zhrnutie, súhrnný zoznam literatúry, prameňov a menný register. Publikáciu považujem za dôležitý príspevok k dejinám etnológie v Československu a v strednej Európe. Prináša nové dáta aj odborné inšpirácie a stáva sa tak dobrým východiskom pre ďalší výskum.

LITERATÚRA A PRAMENE

- Černý, V. (1994). *V zúženém prostoru. Publicistika z let 1957-1981*. Praha: Mladá fronta.
- Foucault, M. (2002). *Archeologie věděni*. Praha: Herrmann & synové.
- Kadlecová, T. (2016). Medzinárodná konferencia *Mezi státním plánem a badatelskou svedobou. Etnologie ve střední Evropě v letech 1945-1989* (17. - 18. marec 2016, Praha, Česká republika). In: *Slovenský národopis*, 64(3), 403-407.
- Kiliánová, G. (2017). Nové témy a metodologické prístupy vo vedeckej práci Boženy Filovej: život a dielo. In: G. Kiliánová, V. Potančok (Eds.), *PhDr. Božena Filová, členka korešpondentka SAV: osobnosť, dielo a osobná bibliografia*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, s. 8-63.
- Latour, B. (2007). *Reassembling the Social: an Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Maienschein, J., Smith, G. (2008). What Difference Does History of Science Make, Anyway? *Isis*, 99(2), 318-321. Dostupné na <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/588689>, otvorené 20. 8. 2018.
- Paríková, M. (2016). Rozhovor s prof. Jánom Podolákom. *Etnologické rozpravy*, 23(1), 111-125.

Šrámková, M. (2008). *Česká prozaická folkloristika v letech 1945-2000 (přehled, témata, bibliografie)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

GABRIELA KILIÁNOVÁ,
Ústav etnológie a sociálnej
antropológie SAV, v. v. i.

VLADIMIR PENČEV:

Bálgarskite obštnosti v Sredna Evropa. Formirane, bituvane, identičnosti.

[Bulharské komunity v strednej Európe. Formovanie, existencia, identity].

Paradigma, Sofia 2017, 231 s.

Profesor Vladimír Penčev z Ústavu etnológie a folkloristiky s Národným etnografickým múzeom Bulharskej akadémie vied v Sofii je v súčasnosti najuznávanejším bulharským odborníkom na problematiku bulharských etnických spoločenstiev v Čechách a na Slovensku, ako aj českých a slovenských etnických spoločenstiev na území Bulharska. Jeho časopisecké aj knižné práce z oblasti sociokultúrnej antropológie sú preto slovenskej odbornej verejnosti dobre známe (napríklad Krekovičová, Penčev, 2005; Raškova, Penčev, 2005; Penčev, 2008).

Recenzovaná monografia je prirodzeným vyústením autorovho takmer tridsaťročného systematického záujmu o migračné, integračné a identifikačné procesy bulharskej diaspóry. Predmet výskumu okrem českého a slovenského prostredia rozšíril tentoraz aj o rakúsky, čiastočne o maďarský a poľský areál, čím ho zasadil do širšieho stredoeurópskeho rámca. Vychádzajúc z dlhoročnej práce v teréne, predstavuje vlastný pohľad na konkrétne migračné pohyby a procesy formovania, existencie a sebaidentifikácie bulharských komunit v bádateľsky vymedzenom inoetnickom geopriestore.

Publikácia okrem úvodu (s. 7-12), záveru (s. 211-213), bibliografie (s. 215-230) a zoznamu signatúr použitých archívnych materiálov (s. 231) obsahuje tri kapitoly. Prvá, pod názvom *Ñakolko približenija kãm te-*

mata [Niekoľko vysvetliviek k téme, s. 13–86], napriek niektorým esejisticky pomenovaným podkapitolám, ako napríklad *V tårsene na „obetovanata zemia“* [Pri hľadaní „zasľúbenej zeme“, s. 53–60], predstavuje dobre premyslený teoreticko-metodologický vstup do skúmanej problematiky. Ambíciou autora je retrospektívny pohľad na aktivity bulharskej etnológie, folkloristiky a socio-kultúrnej antropológie súvisiace s etablovaním sa bulharských komunít mimo územia materskej krajiny. Zaujíma stanovisko k spornému, no vo všetkých diskurzoch zaužívanému pojmu *menšina* a argumentuje, prečo vo svojom terminologickom inštrumentárii uprednostňuje pojem *spoločenstvo*, resp. *komunita*. V spojitosti s typológiou etnických spoločenstiev v inoetnickom prostredí vymedzuje tri základné typy mechanizmov určujúcich ich genézu i status, ktorými podľa neho sú: 1. *etnická enkláva*, 2. *etnická diaspóra* a 3. *etnická disperzia*. Prináša súpis bulharských oficiálnych inštitúcií pôsobiacich v inoetnickom prostredí, vyjadruje sa k úlohe neformálnych krajan-ských združení a spolkov a tiež k nevyhnutnosti prístupíť ku kategorizácii a inštitucionálnej ochrane hmotného aj nehmotného kultúrneho dedičstva Bulharov žijúcich v zahraničí, osobitne sa zaoberá otázkou uvedomovania si dvojakej identity a pod. Veddecky konzistentný výklad prvej kapitoly ilustruje pomocou naratívnych rozhovorov s priamymi účastníkmi jednotlivých migračných vln, čím sa mu podarilo podať autentický a zároveň plastický obraz nielen o historickej, ekonomickej, kultúrno-spoločenskej, politickej, ale aj ľudskej dimenzii analyzovanej témy.

Druhú kapitolu s názvom *Formirane na bǎlgarskite obštности v Sredna Evropa* [Formovanie bulharských komunít v strednej Európe, s. 87–144] tvorí päť podkapitol. Ich obsahom je charakteristika podstatných znakov jednotlivých historických etáp a typov migrácie bulharského obyvateľstva v sledovanom euroregióne s akcentom na územie Čiech, Slovenska, Rakúska a Maďarska. Prvá podkapitola je venovaná masívnym migračným vlnám zeleninárov, ktorí v polo-

vici 19. storočia začali prichádzať najprv na teritórium dnešného Maďarska, Rakúska a Slovenska, od 20. rokov 20. storočia aj na územie Čiech a Moravy. Hoci išlo o ľudí, ktorí sa živilí prácou svojich rúk a iba v ojedinelých prípadoch zastávali vedúce pozície, treba konštatovať, že práve táto skupina migrantov sa najviac zaslúžila o pozitívny obraz Bulharov v stredoeurópskom priestore, kde etnonym Bulhar je doposiaľ prototypom pracovitého a snaživého človeka. Dodajme, že v slovenčine je táto predstava súčasťou jazykového obrazu sveta v podobe deetnonyma *bulhar* vo význame „záhradník, zeleninár“, ktoré sa dodnes používa na označenie pestovateľa alebo predavača zeleniny bulharského pôvodu, aj ako prirovnanie *pracovať (robiť) ako Bulhar* s významom „ťažko a usilovne pracovať [v záhrade, na poli a p.]“. Vladimir Penčev v nasledujúcich štyroch podkapitolách postupne analyzuje ďalšie migračné pohyby a ich príčiny, a to: *študentskú migráciu* od polovice 19. storočia po súčasnosť za účelom získať kvalitné vzdelanie; *politickú migráciu do Rakúska* po 2. svetovej vojne; *pracovnú migráciu* do Československa v 40. a 50. rokoch 20. storočia a tzv. „*novú migráciu*“ podmienenú sociál-

nymi a ekonomickými dôvodmi po roku 1989.

Záverečná, tretia kapitola *Opiti za nabludenija* [Pokusy o charakterizácie, s. 145–210], je mozaikou ôsmich samostatne spracovaných tém, ktorým sa autor vo svojej vedecko-výskumnej kariére venoval najintenzívnejšie. V prvých troch podkapitolách prináša informácie o prítomnosti bulharských etnických spoločenstiev na území Českej republiky, pričom ich typológiu dopĺňa o *gastarbeiterskú* (od roku 1989 po súčasnosť) a *plážovú migráciu*, ktorú definuje ako výsledok zmiešaných manželstiev uzavretých po turistických pobytoch českých (i slovenských) občanov na bulharskom čiernomorskom pobreží. Adjektívum *plážový* v tomto kontexte nemá negatívne konotácie, ako je to v prípade českej a slovenskej hovorovej frazémy s ironickým odtienkom *plážový inžinier*, *plážový inžinier* reflektujúcich celkom iné skúsenosti ženskej časti populácie v rôznych, nielen bulharských prímorských destináciách. Ďalšie dve podkapitoly približujú historický i súčasný status „slovenských“ Bulharov, nasledujúce dve sú zamerané na históriu, formovanie, kultúrne stereotypy a sebaidentifikáciu bulharských komunít v Rakúsku, so špeciálnou sondou do života Bulharov žijúcich v rakúskom hlavnom meste. V záverečnej podkapitole, ktorej text recenzovanú monografiu uzatvára, si autor kladie otázku, či možno na základe doterajších výskumných skúseností hovoriť o typologicky vyhranenom stredo-európskom Bulharovi – *homo bulgaricus centroeuropaeus*, ktorý sa svojimi špecifickými charakteristikami odlišuje tak od krajanov v samotnom Bulharsku, ako aj v iných častiach sveta, kam smerovali väčšie či menšie migračné vlny.

Monografia Vladimira Penčeva predstavuje na jednej strane syntézu jeho doterajších výskumov v oblasti etnológie a socio-kultúrnej antropológie, na druhej strane v nej publikuje nové zistenia a fakty, ktorých prostredníctvom spektrum svojich bádateľských aktivít zasadzuje do širšieho stredo-európskeho rámca. Osobitne cenné sú nepatetické výpovede predstaviteľov bulhar-

ských komunít v inoetnickom prostredí. Z nich jednoznačne vyplýva, že dôvody odchodu z domoviny boli najmä ekonomické a sociálne, práve kvôli nim Bulhari žijúci v zahraničí uprednostňujú existenciu v inoetnickom prostredí, aj napriek tomu, že nie vždy sa cítia byť prijatí majoritnou spoločnosťou.

LITERATÚRA

- Krekovičová, E., Penčev, V. (2005). *Bulhari na Slovensku. Etnokultúrne charakteristiky a súvislosti*. Bratislava: Veda.
- Penčev, V. (2008). Češi v Bulharsku, aneb o typologizaci, etapizaci a procesech adaptace českého vystěhovalectví do bulharských zemí. *Český lid*, 95(2), 115–126.
- Raškova, N., Penčev, V. (2005). *Balgari v Slovakijska. Etnokulturni karakteristiki i vzaimodejstvija. Terenno izsledvane*. Sofija: Akademično izdatelstvo „Marin Drinov“.

MÁRIA DOBRÍKOVÁ,
Katedra slovanských filológií,
Filozofická fakulta UK v Bratislave

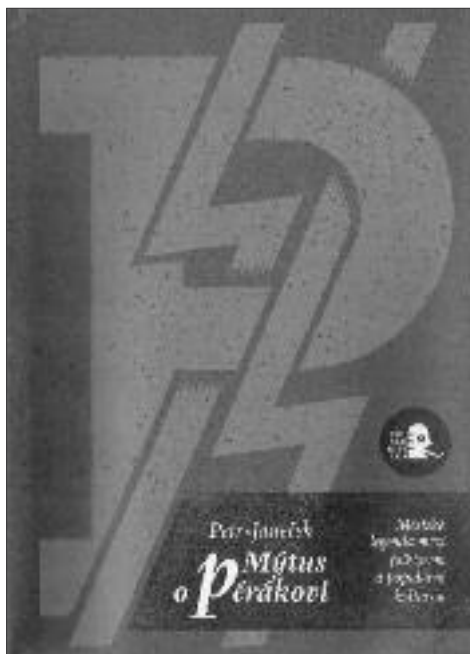
PETR JANEČEK:
Mýtus o Pérákoví. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou.

Argo, Praha 2017, 360 s.

Knihou je venovaná fiktívnemu hrdinovi známemu v českom prostredí pod označením „pérák“ (prípadne aj „pérový muž“, „Franta Pérák“ atď.). Postava tajomného fantóma, ktorý je schopný sa nečakane objaviť i zmiznúť pomocou špeciálnych pružinových topánok, sa z pôvodne ústnej tradície presunula do oblasti populárnej kultúry. Autor podrobne sleduje nielen pôvod a geograficko-historické kontexty a paralely tohto cyklu, ale zároveň sa ho snaží predstaviť ako jeden z príkladov prelínania sa kolektívnych a individuálnych textov v modernej a postmodernej spoločnosti.

Sympatickou stránkou tejto publikácie je snaha o spojenie odborného i čitateľsky pútavého štýlu. Odzrkadľuje sa to hneď na začiatku, ktorý prináša literárne spracovanie troch základných historických variantov podoby pérákovského cyklu, aby sa vzápätí autor ponoril do objasnenia teoretického a metodologického rámcovania svojho diela. To sa opiera o koncept *kolektívnej pamäti* odvolávajúc sa na teoretické práce Jana a Aleidy Assmanovcov (Assmann, 1988; Assmann, 2006, 2010, 2013) a rozlišuje medzi „rozprávami o pérákovi“ a „mýtom o pérákovi“ v rámci dichotómie medzi *komunikatívnou pamäťou* čerpajúcou z bezprostredného zdieľania príbehov rozprávačmi a ich obecnosťou a *kultúrnou pamäťou* postavenou na transformovaní týchto rozprávání do kultúrnych objektov nesúcich prvky symbolického kódovania významov prostredníctvom umeleckých a popkultúrnych textov (na motívy príbehov o pérákovi vznikol komiks, animovaný film, krátky hraný film, divadelná hra atď.). (Pripomeniem, že téme vzťahu medzi komunikatívnou a kultúrnou pamäťou sa autor v súvislosti s postavou péráka podrobnejšie venoval aj v inej nedávno publikovanej práci – pozri Janeček, 2017.)

Celým obsahom knihy sa tak nesie ambícia ukázať, ako sa tieto dve oblasti naratívnej transmisie navzájom nielen ovplyvňovali, ale aj ako sa vzájomne prelínali. Postava péráka je v úvode knihy charakterizovaná ako príklad širokého okruhu postáv zrodených kolektívnu imagináciu. Petr Janeček tu kladie (a necháva otvorenou) zaujímavú otázku, či je vhodnejšie pri analyzovaní týchto javov v kolektívnej imaginácii postupovať v súlade s folkloristickou metodológiou a považovať ich za povesti, teda za *produkty* vernakultúrnej expresívnej kultúry, alebo ich v súlade s inými spoločenskovednými prístupmi (kde uvádza európsku etnológiu, sociológiu, sociálnu psychológiu a sociokultúrnu antropológiu) vnímať ako *praktiky* podobným spôsobom, ako sú vnímané fámy a klebety. Pýta sa, či však predsa len nemajú tieto fenomény primárne textovú povahu a či by sa teda nemali skúmať najmä

„pomocou textocentrických literárnovedných prístupov, samozrejme s náležitým zohľadnením ich sociálnych a kultúrnych kontextov“ (s. 20). Nazdávam sa, že by bolo naivné na túto otázku dávať jednoznačnú odpoveď a je správne, že ostala skôr v rečnickej polohe. Textové analýzy sú legitímnou metódou v mnohých spoločenskovedných disciplínach, nielen vo folkloristike či literárnej vede, pričom podstatným kritériom správnosti zvolenej metódy má byť relevantnosť vzhľadom na vytýčený cieľ výskumu. Text knihy je jasne teoreticky zasadený do komparatívnej folkloristiky a s odkazom na teoretické pozície folkloristiky Dorothy Noyes (2016) či etnológa Güntera Wiegelmanna (Wiegelmann, 1995) sa výslovne distancuje od ambícií aplikovať tzv. „veľké teórie“ pokúšajúce sa o komplexné vysvetlenie fungovania spoločnosti či zákonitostí ľudskej kognície.

Janeček približuje históriu výskumu tejto témy, ktorý prebiehal predovšetkým v rámci etnológie, resp. folkloristiky, ale vo všeobecnosti patril k okrajovým témam. Prvým a dlho i posledným autorom, ktorý sa pérákovi podrobnejšie venoval, bol v 60. rokoch 20. storočia folklorista a etnograf Miloš J.

Pulec, ktorý uverejnil štúdiu „Podání o Pérákovi“ v časopise *Český lid* (Pulec, 1965). Naňho nadviazalo zopár ďalších odborníkov zmieňujúcich tento fenomén, avšak jeho podrobnejší komparatívny výskum prináša až táto publikácia. Jej veľkým prínosom je autorova erudícia v oblasti medzinárodného výskumu príbuzným tém v zahraničnej folkloristike, a to najmä v oblasti súčasných povestí a fám. Skvelý prehľad v tejto problematike mu umožnil splniť vytýčený cieľ a komplexne spracovať túto tému odhaliac zaujímavé geografické, historické a sociálne súvislosti šírenia konkrétnych verzií.

Janečekovi sa presvedčivým spôsobom podarilo odkryť zahraničné korene tohto javu s vysokou pravdepodobnosťou inšpirovaného postavou britského mestského fantóma z viktoriánskeho obdobia nazývaného Spring-heeled Jack. Identifikoval ho ako produkt vzájomného pôsobenia tradičných démonologických povestí, kultúrneho fenoménu číhajúcich fantómov v prostredí dobových festivít a dobovej popkultúry 2. tretiny 19. storočia v prostredí industriálnych predmestí – s odkazom na práce Karla Bella (2012), Jacoba Middletona (2014), Davida Clarka (2006) a i. Rôzne verzie tejto povestovej látky sa v Európe šírili najmä v spojitosti s atmosférou spoločenského ohrozenia, o ktoré začiatkom 20. storočia nebola núdza. V Čechách bola populárna najmä počas druhej svetovej vojny, pričom je zaujímavé, že v rovnakom čase sa v Bratislave objavili príbehy o podobnom fantómovi, ktorým bol „fosforák“ resp. „fosforový muž“ (pozri Pulec, 1965: 160, informovali o nich i dobové tlačové médiá na Slovensku – *Gardista*, 1943 či *Kocúr*, 1943), no nejestvujú záznamy, že by vytvorili stabilnejší rozprávačský cyklus). Podobne ako v Británii, i v Čechách bola pôvodne typická pre industriálne predmestia, no neskôr prenikla na vidiek i do oblasti popkultúry a detskej kultúry. Pérák pritom menil podobu z numinózneho mestského démona a pouličného zločinca na hrdinu protinacistického odboja i protikomunistickej revolty. Autor podrobne sleduje jeho výskyt v rôznych regiónoch Čiech a Moravy, pričom si všima nielen geografické súradni-

ce, ale i vizuálny a sociálny charakter týchto miest. Všetky dostupné informácie vyplývajúce z ním získaných textov sa pokúša interpretovať tak, aby im dal ďalší zmysel či širší rozmer.

Petr Janeček vo svojej knihe dokázal z mozaiky literárnych a popkultúrnych umeleckých spracovaní, roztrúsených zmienok v časopisoch, čiastkových štúdií iných autorov (Pulec, 1965 a i.) a predovšetkým vlastného výskumu (publikovaného napr. aj v Janeček, 2007, 2008, 2017) vytvoriť pozoruhodne komplexný dokument o jave, ktorého spoločenský význam a prínos pre folkloristické bádanie je zjavný až v tejto celistvosti. Zároveň prináša podnetné úvahy o povahe, teoretickom a metodologickom vývoji prozaickej folkloristiky a to tak v českom ako aj medzinárodnom kontexte. Kniha ponúka atraktívny obsah i pre laikov, no zároveň sa v nej stretávame s plnokrvným vedeckým dielom.

LITERATÚRA

- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck.
- Assmann, A. (2010). *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturelles Gedächtnisses*. 5. vydanie. München: C. H. Beck.
- Assmann, A. (2013). *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*. München: C. H. Beck.
- Assmann, J. (1988). Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In: J. Assmann, T. Hölscher (Eds.), *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 9–19.
- Bell, K. (2012). *The Legend of Spring-heeled Jack. Victorian Urban Folklore and Popular Cultures*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Clarke, D. (2006). Unmasking Spring-heeled Jack: A Case Study of a 19th Century Ghost panic. *Contemporary legend*, 9, 28–52.
- Janeček, P. (2007). Komunikační role slovesného folkloru v moderní společnosti. *Městští fantomové druhé světové války. Národopisná revue*, 17(4), 224–230.

Janeček, P. (2008). Skokem z Baby do Bohnic aneb Mýtus o Pérákovi. Jak kolektivní imaginace vytváří různé podoby městských fantomů. *Host*, 24(8), 33–37.

Janeček, P. (2017). Od monstra k superhrdinovi: Pérák v dynamice kulturní a komunikační paměti. In: P. A. Bílek, J. Šebek (Eds.), *Česká populární kultura. Transfery, transponování a další tranzitní procesy*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, s. 69–97.

Middleton, J. (2014). *Spirits of Industrial Age. Ghost Impersonation, Spring-heeled jack, and Victorian Society*. London: Jacob Middleton.

Noyes, D. (2016). *Humble Theory. Folklore's Grasp on Social Life*. Bloomington: Indiana University Press.

Pulec, M. J. (1965). Podání o Pérákovi. *Český lid*, 52(3), 158–163.

Wiegmann, G. (1995). *Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie. Diskussionen um Regeln und Modelle*. 2. vydanie. Münster: LIT, s. 213–251.

Pramene

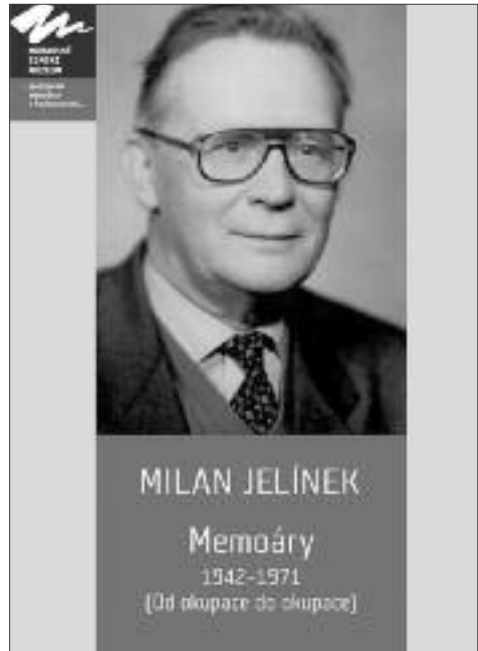
Len tak mimochodom. *Gardista*, 18. 11. 1943, s. 3.

Bratislavský fantom: Fosforový človek. *Kocúr*, 1943, č. 23, s. 275.

ZUZANA PANCZOVÁ,
*Ústav etnológie a sociálnej antropológie,
v. v. i. v Bratislave*

MILAN JELÍNEK:
Memoáry 1942 – 1971
(Od okupace do okupace)
Moravské zemské muzeum, Brno 2018,
396 s.

Memoáre ako literárny žáner oslovujú nielen širokú čitateľskú verejnosť, často spolupútnikov, ale aj skupiny generačne nasledujúce spomínajúceho autora. V uplynulých desaťročiach bolo badať, ako sa memoáre stali významnými ego-dokumentmi pre historikov i pre bádateľov sledujúcich línie vý-

voja literatúry, umenia či techniky. My, etnológovia, v nich nachádzame nielen prameň pre poznávanie individuálnych osudov, ale tiež obraz dobových spoločenských kontextov. Ak je našim predmetom skúmanie spôsobu života, stojíme v rade tých, ktorým sa zaznamenané spomienky stali zdrojom poznania a ďalších interpretácií.

Mnohí autori a autorky v našej vede podali o tomto druhu prameňa nielen správu, ale na jeho základe sprístupnili prostredia a okolnosti, ktoré sú vzácnym príspevkom k obrazu širokého kultúrneho kontextu uplynulých čias (Botiková, 2008; Hlôšková, 1996, 2008; Herzánová, 2006; Kiliánová, 1987, 1992; Profantová, 2012; Salner, 2010; Vrzgulová, 2010). Inšpirovaní teoretickými východiskami vlastnej vedy (Kolečányi-Kosová, 1958), ako aj kvalitatívnej sociológie (Kusá, 1993) či filozofického feminizmu (Kiczková, 2006) rozprestrelí najmä pred odbornú verejnosť široký diapazón tém spojených s turbulentnými udalosťami, ako aj s relatívne pokojne plynúcou každodennosťou. Nezanedbateľným hľadiskom sledovania týchto prejavov bol ich proces folklorizácie a z jedinečných udalostí vytváranie opakovaných príbehov. Skúsenosť etnolo-

gického bádania nás učí aj o tom, že v našich prameňoch nájdeme oveľa viac záznamov rozhovorov ako autorsky spísaných spomienok. Táto okolnosť, ktorú poznáme v zdôvodnení L. Voľanskej v jej komparatívnej práci o spomínaní (Voľanská, 2016), ma viedla k recenznému sprostredkovaniu memoárov univerzitného profesora Milana Jelínka.

V roku 2018 vyšla v redakčnej úprave manželky (zosnulého) pisateľa, Jany Jelínkovej, kniha životných príbehov, spomienok, ktorá bola zostavená z autorových denníkov a zápiskov. Samotný fakt písania denníka (nemám na mysli dievčenský spovedníček z čias dospievania a ani špeciálne zameraný denník z terénneho výskumu) a triedenie myšlienok a činov v chronologickým plynutí času je spôsob vnímania seba a skutočnosti. Takýchto „denníkových“ ľudí, koncepčných a dôsledných, som nepoznala veľa. Určite ním bol anglický historický demograf Peter Laslett, z okruhu generačne bližších kolegov psychológ Marián Hrabovský. Naplňali ma podobným rešpektom, aký som cítila pri čítaní memoárov profesora Jelínka. Navyiac, v publikovanom texte som si často uvedomovala dôslednosť, jazykovú a štylistickú čistotu a strohosť, ani kúsok „folklórneho ornamentu“ navyiac – a predsa text čitateľa neodrádza. Je presvedčivý svojou jasnou koncepciou a ustálenými názormi.

Memoáre zahŕňajú obdobie od autorovej maturity v čase 2. svetovej vojny cez pokojné a „presvetlené“ časy šesťdesiatych rokov po nútené ukončenie oficiálnej kariéry v čase normalizácie. Milan Jelínek ako čerstvý maturant nastúpil „totálne nasadený“ do továrne vo Wiener Neudorfe. Jeho vynikajúca jazyková príprava a z detstva osvojený česko-nemecký bilingvizmus, ako aj záujem ho spravili vhodným tlmočníkom medzi tunajšími robotníkmi z viacerých slovanských krajín. Bolo to terénne učenie sa jazykov, ale aj štýlov, cez hovorový, úradný až po jazyk gestapáckych vyšetrovateľov, ktorí ho zatkli a väznili za odbojovú činnosť až do konca vojny. Ako mnoho rovesníkov sa na vysokoškolské štúdiá dostal až po skončení vojny a štúdiom češtiny na univerzite v Brne do-

končil diaľkovo. Talentovaný budúci jazykovedec prešiel viacerými – asistentскими, aspirantskými i redaktorskými – pozíciami. V ďalšom akademickom raste ho výrazne formovali zahraničné pobyty na univerzitách v nemeckom Greifswalde i na parížskej Sorbonne. Rozhľadený vedecky, občiansky i akademicky pôsobil v tomto období aj vo významných funkciách dekana Filozofickej fakulty i prorektora Masarykovej univerzity. V roku 1969 bol na nátlak normalizačných predstaviteľov z univerzity prepustený. Útočisko, ktoré bolo síce priateľské, ale nezodpovedalo jeho vedeckej kvalifikácii a ambíciám, našiel v Ústave pre jazyk český ČSAV. Jeho styk s verejnosťou bol obmedzený na úroveň jazykovej poradne... Život mu neprestali naplňovať vedecké záujmy spojené s disentom, do ktorého činnosti sa aktívne zapájal. Popri vydávaní samizdatovej literatúry pamätnými zostali domáce literárne čítania so zakázanými českými a moravskými spisovateľmi. Tieto tajné odborné semináre navštevovali aj hostia zo zahraničia, najmä z Francúzska. Tak ho politické udalosti roku 1989 zastihli dokonale pripraveného – politicky, občiansky aj odborne. Preto sa po zásluže stal prvým akademickou obcou zvoleným rektorom v obnovujúcich sa demokratických podmienkach.

Životopisné spomienky Milana Jelínka, vybrané z denníkových zápiskov, sa týkajú nielen politickej, ale aj vedeckej činnosti autora. Spomínajú sa plnými menami priatelia a kolegovia, ako aj tí, ktorí sa na jeho osobnosti a kariére podpísali nepriateľským postojom. Uvádzajú sa okolnosti medzinárodnej spolupráce, budovanie českých, resp. českých a slovenských, ako aj slovanských lektorátov, výmeny publikácií, návštevy kolegov a kolegýň a mnohé ďalšie súvislosti. Najmenej zo všetkého tento vynikajúci štýlista a majster jaderného štýlu spomína svoj citový život, peripetie prvého manželstva a pokojný prístav druhého manželského vzťahu. Uchovával si ich zrejme pre pocit intimitity, hoci kde-tu vyšla na povrch chvíľa ako výlet so synmi, prvé predstavenie sa budúci svokrovcom, či uveličenie zo spoločnej návštevy koncertu alebo radostná spo-

mienka zo stretnutí s priateľmi v domácom kruhu.

Faktografiu memoárov dopĺňa menný register, životopisné údaje prebraté z rozlúčkovej reči na pohrebe autora memoárov (2014), ako aj poďakovanie zostavovateľky Jany Jelínkovej spolupracovníkom, ktorí sa o vznik publikácie zaslúžili. Nie náhodou patrí poďakovanie, tak ako patrila významná disidentská činnosť spomínajúceho autora, do okruhu kolegov zo Vzdelávacej nadácie Jána Husa, ktorá sa spolu s Moravským zemským múzeom zaslúžila o vydanie knihy.

Keď si v tomto roku v celospoločenskom rámci pripomíname významné „osmičkové“ dátumy našich dejín, veľmi dobre vieme, že tie prelomové roky a časy sú obalené rokmi a časmi ľudí, ktorí ich žili. Ich výpoveď v takejto forme slúži k prehĺbeniu nielen politických, ale aj kultúrnych, etnických, akademických, rovnako ako každodenných rozmerov našej skutočnosti.

LITERATÚRA

- Botiková, M. (2008). *K antropológii životného cyklu: kultúra a spôsob života ženskými očami na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Herzánová, L. (2006). Ide o život...! Pamäť v autobiografickom písaní. *Os. Fórum občianskej spoločnosti*, č. 1-2 (venované dielu Moritza Csákyho), 48–54.
- Hlôšková, H. (1996). Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii. *Slovenský národopis*, 44(3), 319–334.
- Hlôšková, H. (2008). *Individuálna a kolektívna historická pamäť (vybrané folkloristické aspekty)*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Kiczková, Z. (zost.) (2006). *Pamäť žien. O skúsenosti sebautvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: Iris.
- Kiliánová, G. (1987). K poetike memorátu. In: *Národopisné informácie*, 2, 75–82.
- Kiliánová, G. (1992). Rozprávanie zo života ako žáner ľudovej prózy. *Slovenský národopis*, 40(3), 267–279.
- Kolečányi-Kosová, M. (1958). K problematike rozprávania zo života ako folklórneho dru-

hu. In: *Fr. Wollmanovi k sedmdesiatinám. Sborník prací*. Praha, s. 530–540.

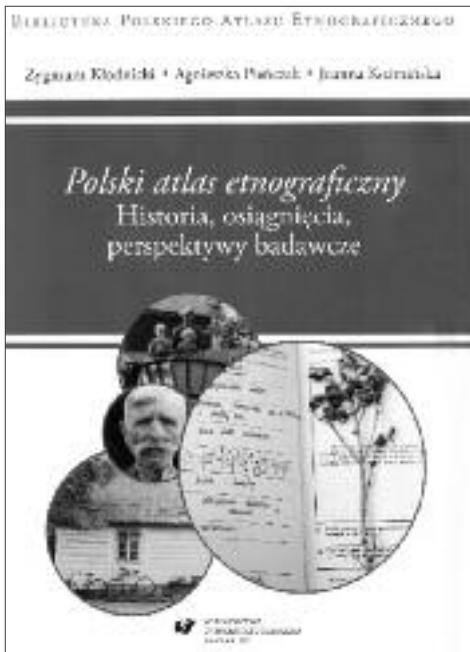
- Kusá, Z. (1993). Prvá Československá republika v životopisných rozprávaniach členov slovenskej predprevratovej inteligencie. *Sociologický časopis*, 29(1), 43–57.
- Profantová, Z. a kol. (2012). *Žili sme v socializme I.: kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Salner, P. (2010). Niektoré prejavy neverbálnej komunikácie vo svedectvách tých, ktorí prežili holokaust. In: M. Vrzgulová, P. Salner (Eds.), *Reflexie holokaustu*. Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV, Bratislava, s. 94–112.
- Voľanská, L. (2016). *V hlave tridsať, v krížoch sto. "Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni*. Bratislava: Veda; Ústav etnológie SAV.
- Vrzgulová, M. (Ed.) (2012). *Videli sme holokaust*. Druhé rozšírené vydanie po desiatich rokoch. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku.

MARTA BOTIKOVÁ,

*Katedra etnológie a muzeológie FiFUK
v Bratislave*

ZYGMUNT KŁODNICKI,
AGNIESZKA PIEŃCZAK,
JOANNA KOŹMIŃSKA:
Polski atlas etnograficzny. Historia,
osiągnięcia, perspektywy badawcze.
[Poľský etnografický atlas. História,
výsledky, perspektívy bádania.]
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,
Katowice 2017, 403 s.

Súčasná situácia v európskej etnológii sa javí tak, že spracovanie etnografického materiálu formou atlasov, ako aj v nich uplatňovanej etnokartografickej metódy, sa ocitli na okraji záujmu. Dokonca sa prezentujú názory o „konci geografie“, či „deteritorializácii kultúry“ (Appaduarai, 2005). Kým v 20. storočí pritom orientácia etnografických výskumov na priestor – geografické rozšírenie kultúrnych javov – tvorila významnú súčasť bádania. Prejavilo sa to v publikovaní prvých

etnografických atlasov (v 30. rokoch v Nemecku, Poľsku) a neskôr postupne aj v ďalších európskych krajinách (podrobnejšie Kłodnicki, 2001), vrátane Slovenska (*Etnografický atlas Slovenska*, 1990). V dôsledku toho sa objavili aj snahy o prípravu celoeurópskeho atlasu (1966–1978), avšak podarilo sa spracovanie a publikovanie len jednej témy – výročných ohňov (*Etnologischer Atlas Europas*, 1979). Podobne neuspeli ani snahy o Slovanský etnologický atlas, i keď bol publikovaný aj návrh jeho projektu (Benža, 1993).

Úvodné konštatovanie o úpadku až strate záujmu o etnokartografiu však neplatí pre poľskú vedu, o čom svedčí aj recenzovaná publikácia – prvý diel novozaloženej edície „Biblioteka Polskiego Atlasu Etnograficznego“ (ďalej PAE). Je to doslova impozantná publikácia, a to tak svojím rozsahom (403 strán), ako aj obsahom.

Čo sa týka rozsahu, len menšiu časť (154 strán), tvorí autorský text (avšak bez uvedenia mena konkrétneho autora). Väčšinu rozsahu zaberajú Anexy: Anex 1 – čo je zoznam všetkých etnografických a etnojazykových máp týkajúcich sa oblastí materiálnej kultúry nachádzajúcich sa v rôznych publiká-

ciách (spracoval Z. Kłodnicki) – má 162 strán. Anex 2 tvorí zoznam lokalít, fotografie z ktorých sa nachádzajú v Archiwum PAE (spracovala A. Pieńczak). A napokon je tu bohatá Bibliografia (s. 341–348) publikovaných prác a prameňov, ako aj Index priezvisk autorov.

V percentuálnom vyjadrení 2/3 rozsahu publikácie zaberajú Prílohy a 1/3 autorské texty. Týmto konštatovaním nechcem znížiť kvalitu tejto publikácie, naopak vzdvihnúť jej vysokú exaktnosť a dokumentárnu hodnotu.

Čo sa týka obsahového zamerania textu, je rozdelený na dve časti. Prvá „PAE v historickej perspektíve“ – ako už názov napovedá – predstavuje podrobne doterajšie postupy i výstupy poľskej etnografie založené na etnokartografickej (poľ. etnogeograficzej) a retrogresívnej metóde. Obidve tieto metódy sú podrobené kritickému prehodnoteniu, uvádzajúc ich pozitíva aj negatíva, pričom sa zdôrazňuje potreba vzájomného overovania výsledkov oboch metód.

Atraktívne (predpokladám, že pre väčšinu etnológov) pôsobí názov ďalšej kapitoly „Príčiny diferencovanosti tradičnej kultúry poľskej dediny“. Táto problematika je tu však prezentovaná dosť zúžene: zameraná je totiž najmä na vplyvy a prebratia kultúrnych javov z nemeckých oblastí (problematiku poľsko-nemeckého pohraničia) a čiastočne aj na interpretáciu severo-východnej hranice Poľska. Závery tejto časti sú viacerých skeptické v zmysle stanovenia možnosti etnických hraníc – „určenie, čo patrí do poľskej tradície a čo do nemeckej, je ťažké“ (s. 67). V podstate dodnes existujú a rešpektujú sa dva spôsoby interpretácie príčin kultúrnych rozdielov poľských zemí – etnická a geografická (s. 76).

Rovnako skepticky sú uvádzané závery o vzťahu medzi tradičnou kultúrou a etnickou skupinou. Názor, že etnické skupiny sú charakterizované určitými znakmi kultúry, „je cesta, ktorá vedie na scestie“ (s. 78). A otázka, ako odhaliť, určiť región, ostáva otvorená.

Napriek týmto konštatovaniam stále ešte pretrvávajú názor, že etnografické atlasy slú-

žia ako doklady etnicko/etnografickej diferenciácie daných území.

Na súčasnosť, ale najmä na budúcnosť je zameraná 2. časť publikácie „PAE v súčasnej perspektíve“. Poukazuje sa tu na to, ako možno a ako je potrebné využiť množstvá materiálu, údajov získaných v doterajších etnografických výskumoch v rámci príprav PAE, ktoré boli doteraz publikované len čiastočne (PAE 1958 – 1981, Komentarze do PAE 1999 – 2013). Perspektívu autori vidia v digitalizácii týchto údajov, v ich následnom vedeckom spracovaní a sprístupnení na internete. Na tejto úlohe spolupracuje viacero vedeckých inštitúcií. Podrobný popis postupov potrebných pri tomto type spracovania je obsahom takmer celej 2. časti.

Ako ďalší perspektívny rozmer sa uvádza aj výskum samotného priestoru internet tzv. „netnografia“ (Kozinets, 2012), resp. tzv. „antropológia v sieti“. Plánuje sa aj výraznejšia účasť etnológov/antropológov na tvorbe a verifikácii Wikipédie (Projekt # EtnoWiki), sprístupňovanie ďalších periodík, diel klasikov, či audioknihy, tzv. „antropológia do ucha“.

Celkový zámer publikácie vyznieva optimisticky v zmysle uvedených perspektív využitia zozbieraného etnografického materiálu. A na pozadí toho, čo umožňujú nové technológie, sa črtá aj vízia možnosti stvorenia v 90. rokoch „zatrateného“ projektu Etnografického atlasu Európy.

LITERATÚRA

- Appadurai, A. (2005). *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*. Kraków. Wydawnictwo naukowe PWN.
- Benža, M. (1993). Projekt Slovanského etnologickeho atlasu. *Slovenský národopis*, 41 (4), 466–469.
- Etnografický atlas Slovenska* (1990). Red. S. Kovačevičová. Bratislava: Veda, 535 máp.
- Etnologischer Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Die Termine des Jahresfeuer in Europa* (1979). Göttingen.
- Kłodnicki, Z. (2001). Etnograficzne atlasy krajów środkowej Europy. In: O. Dangłová, R.

Stoličná (Eds.), *Etnógia a kultúrne dedičstvo*. Bratislava, s. 56–66.

Kozinets, R.V. (2012). *Netnografia. Badania etnograficzne online*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

KORNÉLIA JAKUBÍKOVÁ,
*Katedra etnológie a muzeológie FiFUK
v Bratislave*

PETR ČÍHAL (Ed.):
Erotika v lidové kultuře
Slovácké muzeum v Uherském Hradišti,
2017, 366 s.

Na úvod recenzie tohto zborníka je možno uviesť takéto zovšeobecňujúce, či zjednodušené charakteristiky: názov – atraktívny; tematika – nóvum (v kontexte českej a slovenskej etnológie); prístupy spracovania – prevažne tradičné, etnografické.

Teraz konkrétnejšie a podrobnejšie. Zborník svojím charakterom nadväzuje na doterajšiu edíciu „Studie Slovákkeho muzea“, i keď v tomto ročníku už toto označenie chýba. Kontinuita je však zachovaná. Jej korene sú ešte v časoch pôsobenia Subkomisie pre ľudové obyčaje, ktorá bola súčasťou Medzinárodnej komisie pre štúdium kultúry Karpát a Balkánu (MKKKB). Bol to priestor pre medzinárodnú spoluprácu, ktorá aj po zániku tejto komisie (v r. 1993) pretrvávala na česko-slovenskej úrovni zásluhou iniciatívy pracovníkov Slovákkeho múzea (najmä L. Tarcalovej) a v podstate trvá podnes. Dokladom toho je aj tento zborník, kde v početnom autorskom kolektíve (29 autorov) je popri českých/moravských členoch aj primerané zastúpenie slovenských autorov (8). Celkove je medzi autormi značný podiel pracovníkov múzeí (9), vedcov z akadémií a vysokých škôl (8), bývalých zamestnancov týchto inštitúcií (6), ako aj zástupcov iných odborov (etnobotanika, etnolingvistika).

Uvedenie témy zborníka (erotika) ako nóvum platí tak pre českú, ako aj slovenskú etnológiu. Spoločné pre obe je to, že táto tematika bola v našich vedách dlho ignorova-

ná. Dôvody boli čiastočne náboženské, ale vyplývali aj zo súdobého romantizmu, ktorého súčasťou bola idealizácia ľudových vrstiev, ako i z puritanizmu a prudérie vtedajšej spoločnosti, čo pretrvávalo aj v období socializmu. V časoch „vlády ľudu“ sa režimu nehodilo ukazovať tieto stránky jeho života (vrátane vulgarizmov s nimi súvisiacich).⁵ Po revolúcii v r. 1989 tematika erotiky/sexu prestala byť v spoločnosti tabu, čo sa odrazilo v literatúre, médiách i vo vede. Platí, respektíve začína to platiť aj pre našu vedu. V Čechách/na Morave sa ako prvý (ešte v r. 1983) odvážil uviesť termín erotika priamo do názvu svojej štúdie P. Popelka (Popelka, 1983). Primerané miesto mala táto téma aj v rámci knižnej publikácie A. Navrátilovej „Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře“ (2012), ako aj v ďalších štúdiách tejto autorky. V slovenskej vede sa táto tematika objavuje v rámci štúdia folklóru, najmä piesňového (Hamar, 1991; Kiliánová, Krekovičová, 1993). Okrajovo sa spomína aj v prácach o obyčajach (svadobných, ján-

skych, fašiangových), o živote mládeže a rodiny.

Široký tematický záber recenzovaného zborníka výrazne prispieva k poznaniu tejto problematiky. Uvediem prehľadne, čo tu čitateľ nájde po obsahovej stránke. Pre veľký počet príspevkov nebudem uvádzať ich presné názvy, len predmetné zameranie. Popri dvoch úvodných štúdiách teoretického (A. Navrátilová) a zovšeobecňujúceho (L. Tarcalová) charakteru sú ďalšie o obyčajach svadobných (P. Popelka; S. Letavajová, M. Žabenský; J. Varchol, N. Varcholová), fašiangových (K. Pavlišťík, A. Prudká, H. Vincenciová), veľkonočných (H. Poláková), spoločensko-pracovných – priadky (J. Melúchová), o mágii (K. Nádaská), význame vody (M. Rychlíková) a jablka (V. Kovářů). Ďalší autori sa zamerali na výtvarné artefakty – maľby na skle (A. Kalinová), kraslice (G. Směrčíčková, M. Fohlerová), fotodokumenty (H. Beránková) a kalendáre (J. Poláková). Pozornosť je venovaná aj populárnej oblasti ľudových piesní (V. Vilímek, A. Hřčková, J. Raclavská).

Tematickým obohatením je etnobotanický príspevok o úlohe rastlín v milostnom živote (K. Lorencová; J. Skružná, M. Suchomelová). Len okrajovo s témou zborníka súvisia články o špecifikách spôsobu života nemeckých drevorubačov v Malých Karpatoch (K. Slobodová-Nováková), ako aj analýza motívov textov v slovenských ľudových baladách (M. Bocánová).

Tak ako je širokospektrálny obsah príspevkov, tak je široký aj ich časový záber. Niekde sa začína už „od Adama“ (biblia, antika), prevažná časť je však orientovaná na viac či menej presne určenú minulosť/tradíciu. Len menšia časť sa týka novšieho obdobia, či priamo súčasnosti – ako napr. text L. Tarcalovej prezentujúci reálne zažité situácie z 2. polovice 20. storočia. Takou je i detailná analýza „masopustných“ aktivít Zlínska z r. 1962–2017 – s bohatou fotodokumentáciou. Veľmi výstižné je prepojenie

5 Napríklad projekt výskumu morálky iniciovaný S. Švecovou v 80. rokoch 20. stor. bol vtedajším režimom zastavený, okrem iného aj pre dokumentované vysoké percento výskytu nemanželských detí, či tzv. prespaniek.

dokumentárnych fotografií z 90. rokov 19. storočia zo zbierok Moravského zemského muzea s ich využívaním v súčasnej móde, dizajne, reklame – ako je to prezentované/fotodokumentované H. Dvořákovou. Na druhej strane, K. Nádaská píše o erotickej mágii na základe materiálu prebratého zo zbierok autorov minulých storočí (J. Čaplovič, J. L. Holuby, A. Melicherčík) v závere podáva charakteristiku súčasného stavu uplatňovania mágie („ani vzdelanie, ani spoločenská a ekonomická samostatnosť súčasných žien vo všeobecnosti nenarúša vieru vo veštbu, ale ani v účinnosť mágie všeobecne“ – s. 87) bez uvedenia zdrojov, ktoré dokladajú ich platnosť.

Čo sa týka uplatňovaných prístupov, prevažuje (ako som to už v úvodnej charakteristike napísala) tradičný etnografický deskriptívny postup. Viacerí pritom prezentujú materiál „iných“ (muzeálne zbierky, rukopisné, dokumentačné fondy, publikované texty) a len menšia časť poznatky z vlastných terénnych výskumov. Samozrejme, že aj takéto príspevky majú svoju, najmä dokumentárnu, hodnotu.

Inú kvalitu predstavujú tie štúdie, kde empirické údaje sú nielen zhromaždené, ale v určitom kontexte aj interpretované. Túto kvalitu má štúdia H. Vincenciovej „Kontext motív pri masopustných obchůzkach ve východních Čechách“. Obzvlášť tu oceňujem snahu vystihnúť uplatňovanie archetypov v súčasnej tradícii. Podobne kvalitnú etnolingvistickú analýzu a interpretáciu predstavuje štúdia V. Vilímka na základe materiálu troch piesňových zbierok, kde osobitnú pozornosť venuje vzťahu jazyka a kultúry (napr. metaforické označovanie uplatňované v oblasti erotiky/sexu).

Osobitnú kvalitu predstavuje úvodná štúdia A. Navrátilovej „Erotika v konceptu tradičného rodinného života“ obsahujúca fundamentálne otázky, koncepty tejto problematiky (existencia antropologicky konštantných prvkov, komunikácia – používanie symboliky, či tabuizácia, genderové a statusové rozdiely, sankcie, funkcie rodiny a manželstva). Škoda, že viaceré tu uvedené koncepty neboli (či nemohli byť) dostatočne

reflektované v jednotlivých príspevkoch. Podobne Úvod z pera tejto autorky, ktorý je filozoficko-teoretický, nekorešponduje s charakterom väčšiny príspevkov.

Pridanú hodnotu publikácie tvorí cudzojazyčné resumé (anglické a nemecké), geografický register a zoznam všetkých použitých prameňov a literatúry.

Za hlavný prínos zborníka možno popri inovatívnosti témy, čím prispel k naplneniu doterajšieho vaku poznatkov o tejto oblasti, považovať aj jeho širokospektrálnosť – a to tak z hľadiska obsahového zamerania, skladby autorského kolektívu, ako aj prístupov spracovania.

LITERATÚRA

- Hamar, J. (1991). *Dala Eva Adamovi (jablko)*. Bratislava: IQ.
- Kiliánová, G., Krekovičová, E. (1993). Research on Slovak Erotic Folklore. *Slovenský národopis*, 41(3), 313–332.
- Navrátilová, A. (2012). *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Vyšehrad.
- Popelka, P. (1983). Erotika ve svatebním veselí. In: V. Frolec (Ed.), *Svatební obřad*. Brno: Blok, s. 66–76.

KORNÉLIA JAKUBÍKOVÁ,
*Katedra etnológie a muzeológie FiFUK
v Bratislave*

IVETA ZUSKINOVÁ:

Liptov. Ovčiarstvo v Liptove.

Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny. Liptovský Hrádok 2018, 227 s.

Horský spôsob chovu oviec prenikal do oblasti Karpát z Balkánskeho polostrova už v 15. storočí. Bol prispôsobený prírodným a hospodársko-sociálnym podmienkam týchto regiónov Slovenska a po stáročia svojej existencie, v konkrétnych prírodných, historických a hospodársko-sociálnych podmienkach tu nadobúdal osobité kultúrne črty. V horských regiónoch Slovenska, teda

i v Liptove, sa úmerne k hospodárskemu významu ovčiarstva formovali aj niektoré ďalšie prejavy tradičnej kultúry a spôsobu života celých generácií obyvateľov tejto časti Slovenska. Mnohé prejavy ich materiálnej, sociálnej, duchovnej i umeleckej kultúry sa stali významnou súčasťou kultúrneho dedičstva Slovenska.

Bolo preto celkom prirodzené, že ako kultúrny fenomén zaujalo karpatské ovčiarstvo i etnografov, historikov a jazykovedcov. Ján Čaplovič (1780–1847), zakladateľ slovenskej etnografie, už na začiatku 19. storočia požadoval vo svojej osnove etnografických monografií Uhorská výskum a dokumentáciu tých prejavov dobovej materiálnej kultúry, ktoré niesli znaky „etnickej osobitosti“. Medzi ne zaradil i ovčiarstvo. Záujem oň kulminoval v 20. storočí. Predmetom vedeckého záujmu sa stali nielen materiálne prejavy ovčiarstva, ale i jeho presah do javov sociálnej, duchovnej, umeleckej kultúry a jazykovedy. Bola to predovšetkým vedecká produkcia J. Podoláka, J. Štiku, A. Habovštiaka, A. Kavuljaka, J. Komu, V. Kováča, J. Krála, J. Laurinčíka, J. Olejníka, J. Stanislava a ďalších. Pre autorku monografie boli inšpirujúce hlavne vedecké práce J. Podoláka (Po-

dolák, 1982), ktorého pamiatke je publikácia aj venovaná.

Ovčiarstvo – ako predmet vedeckého záujmu – sa stalo súčasťou i veľkých kolektívnych prác Ústavu etnológie SAV: *Slovensko. Ľud – druhá časť* (Obzor, Bratislava 1975), *Etnografický atlas Slovenska* (VEDA, Slovenská kartografia, n.p., Národopisný ústav SAV, Bratislava 1990), *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (VEDA, Bratislava 1995) a monografie *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry* (VEDA, Bratislava 2000). Možnosť komparatívneho štúdia tejto problematiky bola i na pôde Subkomisie pre pastierstvo Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne (MKKKB).

Máloktoľý prejav ľudovej kultúry a kultúrneho dedičstva Slovenska je tak dobre rozpracovaný ako problematika tradičnej organizácie chovu hospodárskych zvierat, karpatské ovčiarstvo nevynímajúc. Bolo preto zaujímavé sledovať, čo nové priniesla monografia I. Zúškinovej v tejto problematike z Liptova.

Samozrejme, že I. Zúškinová musela vo svojej publikácii opísať mnohé javy pastierskej kultúry Liptova, ktoré už boli publikované v prácach iných autorov, ale aj v jej štúdiách o Liptove a jeho pastierskej kultúre. Podarilo sa tak skompletizovať a skonkretizovať údaje o ovčiarstve z mnohých liptovských obcí (Zúškinová, 1987, 1999, 2013, 2014). To všetko tvorí významné faktografické zázemie monografie, ktorá je syntézou tejto problematiky v Liptove.

Pri jej čítaní ocení čitateľ jej selektívnosť pre Liptov, komplexnosť pohľadu a objasnenie významu danej problematiky pre tento región. To, čo možno považovať za hlavný prínos, je snaha autorky priniesť čo najviac informácií nielen o predmete (organizácia chovu oviec, technológie spracovania ovčieho mlieka, potrebné náradie, stavebná kultúra...), ale i o objekte výskumu ovčiarstva v Liptove – o jednotlivcoch, niekedy celých rodinách, ktoré sa týmto tradičným zamestnaním po generácie zaoberali. Ovčiarci boli objektom dlhoročného vedeckého záujmu I. Zúškinovej. Chápe ich ako dobovo vý-

znamnú sociálnu skupinu, ktorá mala vlastný sociálno-kultúrny rozmer. Táto časť publikácie je doplnená dobovými „neokukanými“ fotografiami a výpoveďami pamätníkov, ktoré ju obohacujú a robia autentickou.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska vyriešila základný kategoriálny a pojmový aparát týkajúci sa tejto časti tradičnej kultúry Slovenska. V jej regionálnych podobách však existoval celý rad termínov, ktorých sémantická hodnota sa civilizačným vývinom stráca. Práve publikácie tohto druhu uchovávajú ich význam v bohatstve slovnej zásoby jazyka, plnia teda úlohu jeho tezauru.

Monografia I. Zuskinovej je regionálne komplexným pohľadom na problematiku ovčiarstva; jeho historického obrazu, ale súčasne aj snahou autorky zachytiť v nej i dôsledky spoločensko-hospodárskych zmien v spôsobe života ovčiarov po kolektivizácii a industrializácii Slovenska v druhej polovici 20. storočia a jeho podobu na začiatku 21. storočia. Dve diskontinuity v sociokultúrnom vývoji Liptova v 20. storočí priniesli i do organizácie chovu hospodárskych zvierat nielen veľa modernizačných prvkov, ale i mnohé zmeny v sociálnych vzťahoch.

Čitateľ monografie získava ucelenú a názornú informáciu o živote ovčiarov i o historickom význame a tradíciách tejto zaujímavej sociálnej skupiny, jej dobovom význame pre miestnu a regionálnu komunitu. Súčasn

ne je i príkladom hospodársky i kultúrne pozitívneho vzťahu človeka a zvieratá – jeho postavenia v spôsobe života konkrétneho regionálneho spoločenstva.

Z metodologického hľadiska je publikácia dôkazom gnozeologickej efektívnosti historicko-etnografickej metódy pri výskume podobných tém kultúrneho dedičstva Slovenska. Anglické anotácie nosných tém textu knihy robia publikáciu zaujímavou i pre vnímavého zahraničného návštevníka Liptova.

LITERATÚRA

- Podolák, J. (1982). *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. VEDA: Bratislava.
- Zuskinová, I. (1987). Zvyky pri salašnom chove oviec v hornom Liptove. *Zborník Liptov 9*, Osveta: Martin.
- Zuskinová, I. (1999). *Ovčiarstvo a salašníctvo v Liptove*. SP MLD: Liptovský Hrádok.
- Zuskinová, I. (2013). Karpatské salašníctvo a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku. In: *Po stopách Valachov v Karpatoch*. Tribun: Brno, s. 191–242.
- Zuskinová, I. (2014). *Liptov v ľudovej kultúre*. SP MLD: Liptovský Hrádok.

PETER SLAVKOVSKÝ,
Bratislava